

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

48

1961

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; Drs. O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Zeestraat 71B, 's-Gravenhage.

EERSTE EN TWEEDE STAAT VAN COENRAAD BLOC'S PORTRETPENNING VAN WILLEM VAN ORANJE

door *M. Flohil*

Door de toevallige aankoop van een beter geconserveerd exemplaar van een geslagen penning, die in mindere kwaliteit reeds in mijn bezit was, kwam ik bij vergelijking van die beide stukken tot de ontdekking dat het laatst gekochte stuk anders was in die zin, dat allerlei détails nog niet waren afgewerkt, terwijl bij een nauwkeurig onderzoek was vast te stellen dat voor- en keerzijde van beide exemplaren van dezelfde stempels afkomstig waren. Dit was de reden hier te spreken van 2 staten van eenzelfde penning (naar analogie van prenten, waarbij verschillende staten zeer vaak voorkomen) en niet van een variant waarbij de afslag van andere stempels afkomstig is. Na de publikatie¹ is bij mij de gedachte opgekomen of een dergelijke onderscheiding ook zou kunnen voorkomen bij een gegoten penning. Bij deze penningen kunnen wijzigingen aangebracht worden in het model en in de modelpenning. Bij de modellen zal het weer groot verschil uitmaken of die uit hout of steen, dan wel uit was bestaan. Bij hout of steen zal grote wijziging, evenals bij een stempel voor geslagen penningen niet mogelijk zijn en zal die zich wel moeten beperken tot details, evenals bij de directe methode waarbij het negatief in hard materiaal wordt gesneden. Van dergelijke gevallen zijn mij geen voorbeelden bekend, evenmin van wijziging in de modelpenning, die eveneens alleen in détails zou kunnen worden bijgewerkt. Bij een model in was zijn die mogelijkheden groter. Nu bestaan er van de portretpenning van Willem van Oranje en Charlotte de Bourbon van 1577 twee versies, waarbij de voorzijden aanmerkelijk van elkaar verschillen, maar ook veel overeenkomst vertonen; het meest opvallend is dat de Prins op de meeste ex. (van Loon I, 240,1: Pl. VIII, 2) een plooi-kraag draagt, op enkele (Pl. VIII, 1) echter een kanteelkraag; de keerzijde is in beide gevallen precies dezelfde². Het leek me gewenst na te gaan of soms in dit geval bij het portret van Willem van Oranje was uitgegaan van een en hetzelfde model. Victor Tourneur had op grond van een rekening al opgegeven, dat Coenraad Bloc bij het maken van zijn giet-

penningen uitging van een wasmodel³. Vergelijking van gegoten penningen is moeilijker dan van geslagene, doordat wisselvalligheden bij het afgieten vaker voorkomen dan bij het slaan van penningen⁴. Toch is men gedwongen tot de conclusie, dat Bloc een ontwerp in was heeft gemaakt, welk wasmodel het kanteelvormig kraagje had, en dat door verandering aan datzelfde model, o.a. van de kraag, met behoud van het overgrote deel ervan, het definitieve model is ontstaan, en dat dus gesproken moet worden van staat I en II van één ontwerp. Op andere gronden (invoeving van D.G. om politieke redenen; betere harmonie tussen voor- en keerzijde) was reeds aangenomen⁵, dat de variant met kanteelkraag anterior was aan de penning met plooiakraag. Dit nu wordt door het volgende onderzoek bevestigd. Bovendien blijkt hieruit, dat Bloc zijn modelpenning (althans zeker niet in dit geval) niet goot à cire perdue.

Bij vergelijking van de voorzijden van de penningen in kwestie is het werk te verdelen in 4 delen: 1. de parelrand, 2. het omschrift, dus de letters met inbegrip van de signatuur, 3. borst- en halskuras met de kraag, 4. het gelaat met het gehele hoofd (voor 3 en 4 zie vergrotingen op Pl. VIII).

1. De beide parelranden zijn geheel dezelfde en nauwkeurig gemeten aan de buitenkant van de parelcirkel even groot. Men kan de top van een willekeurige letter (het scherpst is daarbij wel een A) en de parel die daarboven staat als begin nemen en dan het aantal parels tellen tot een ander markant punt b.v. weer een A. Dan blijkt dat de parel boven elk begin- en elk eindpunt precies op dezelfde plaats ligt b.v. vlak er boven of iets rechts of iets links (resp. aan de zijanten er boven of beneden) en dat het aantal parels tussen die twee punten steeds hetzelfde is. Door gietafwijkingen verschilt de vorm van de parels wel eens doch aantal en ligging komen steeds overeen.

2. De lettervormen zijn in beide gevallen buitengewoon regelmatig, een letter die twee of meermalen voorkomt, vertoont steeds dezelfde vorm, de letters springen niet uit het verband, alleen lijken mij de letters $^{\circ}D^{\circ}G$ die *MVS* vervangen iets te groot. Alle letters komen in beide gevallen overeen. Bij de *N* van *NASSAVIAE* is in beide gevallen de tweede verticale lijn iets naar binnen gebogen. De eerste *s* van datzelfde woord vertoont in de bovenste hoek bij beide een kleine onregelmatigheid. Het jaartal is bij beide precies eender, de tweede 7 niet evenwijdig aan de eerste, hoewel de ruimte daartoe voldoende is, meer ruimte dan aan de zijde van

Ch. de Bourbon. De interpunctie is van meer belang; alle punten te beginnen met die voor PR staan precies op dezelfde iets variërende hoogte en op dezelfde afstand, eveneens iets variërend tussen de voor- en nakomende letters. Met de loupe is geen onderscheid bij de beide typen te ontdekken. De beginpunt voor GUILIELMUS staat in beide gevallen op dezelfde plaats voor de G in het verlengde van de boog van de armafsnede. Opvallend is de gelijke stand bij beide omschriften na de twee woorden AURAIKAE en NASSAVIAE ten opzichte van het opgaande eindstukje van de onderste horizontale lijn van Æ.

De signatuur met de wat eigenaardige begin c, de N en de B en vooral het afkortingsteken is precies gelijk. De punten zijn weer gelijk geplaatst. ÆT 44 op de armafsnede is bij de variant niet zo fraai overgekomen, doch deze gietvariatie kan geen bezwaar opleveren. In de uiterste hoek rechts bij de sjerp is in de definitieve staat een klein stukje van de sjerp afgenomen, mogelijk om de signatuur beter te doen uitkomen.

3. Het kuras en de kraag. De veranderingen nemen af naar gelang de afstand tot de kraag groter wordt. Het kuras met de armafsnede is bijna niet gewijzigd. Zoals reeds is opgemerkt is alleen beneden bij de F van de signatuur iets van de sjerp weggesneden. Het kuras met de er op rustende sjerp en de armafsnede zijn volkomen hetzelfde. De knoop van de sjerp op de schouder is precies dezelfde. Over de schouder naar achter waaiert de sjerp van de knoop in drie delen uit, waarvan het onderste en middelste deel volkomen identiek zijn, doch het bovenste deel, dat naar de middelste kurasring loopt, komt bij de variant iets onder die ring uit. Dit is bij de definitieve staat duidelijk gecorrigeerd, daar ziet men echter nog het oude haaltje van de variant met de loupe, er is een stukje aangezet dat begint met een kleine verhevenheid en uitkomt bij de middelste ring, het oude verloop naar het er onder gelegen punt is nog even te zien. Het is een uiterst belangrijke aanwijzing, dat een precies zo aanwezig haaltje een verlengstuk kreeg. Waarschijnlijk werd dit gedaan om de blik langs die lijnen over het veld van de penning te leiden en op die plek haperde dat iets. De spleten op de metalen boog, waarop de sjerpknoop rust, zijn geheel gelijk geplaatst in beide gevallen. De onderste van de drie halsringen, die duidelijk getordeerd is, bevat precies evenveel torsies en die liggen op gelijke wijze. De drapering bij het jaartal met de rozet onder de kin is volkomen dezelfde, wat bij twee verschillende ontwerpen moeilijk zo zou kunnen uitkomen. Alleen de drie klinknagels, die de lijn van even voor de knoop van de sjerp naar de

kraag in de richting van het oor begeleiden zijn in de definitieve staat nieuw aangebracht. Waarschijnlijk was het doel die enigszins gebroken lijn sterker te accentueren. Die lijn is in zijn geringe gebrokenheid precies dezelfde; de onderdelen van het onderste $2/3$ deel liggen beter in elkaars verlengde dan het bovenste $1/3$ deel, dat ten opzichte van de rest van de lijn iets meer achterwaarts geplaatst is. De boogvormige steunsels onder het kanteelvormig kraagje zijn onder de plooiakraag behouden gebleven, echter van de boogjes zijn de bovenste segmenten afgesneden, doch het aantal is precies 8 gebleven en de plaatsing is geheel dezelfde. Daarop is als grootste verandering de plooiakraag geplaatst, die de golving van het vorige kraagje van nek naar kin volgt. Het koord onder de gedecapiteerde schulprand is duidelijker getordeerd aangegeven dan te voren, toch komt het aantal te tellen windingen overeen. Het verleggen van het bovenste derde deel van de uit de knoop op de schouder uitwaaierende sjerp, met het aanbrengen van de klinknagels en de wijziging van de schulprand onder de kraag bewijzen dat de variant met kanteelkraag aan de definitieve vorm met plooiakraag voorafging.

4. Het hoofdgedeelte. Het uiterlijk is bij de variant minder minzaam, minder statig, forser. Door de plooiakraag is de baard iets gewijzigd, de techniek van het aangeven van het baardhaar is wel dezelfde. Het gehele veld van het baardhaar tot de plaats waar de baard op de slaap in het hoofdhaar overgaat is overgedaan, het haar aan de kin is scherper geaccentueerd, zodat een iets langere sik is ontstaan. De voorkant van de plooiakraag met de baard in de richting van de snor vormt nu een recht verticaal lijntje. De snor is dezelfde doch iets verkort. De bij de variant wat zwaardere neuspunt is fijner geworden. Verder is het onderooglid wat aangevuld, evenals de strek naar de slaap boven de jukboog en voorzien van aanduidingen van pattes d'oie, hetgeen een minzamer uiterlijk geeft. De wenkbrauw is bij de definitieve staat iets gecompliceerder en bestaat uit twee golvende lijntjes, op het voorhoofd zijn drie duidelijker groeven. Wanneer men een horizontale lijn trekt van de bovenste top van het oor naar het oog, dan is de haargroei daarboven in hoofdstromen dezelfde met het aangeven van het begin van het kaler worden van de schedel, doch in de definitieve staat hier en daar meer genuanceerd. De paar haarlokken voor het oor onder die lijn, die overgaan in de baardgroei zijn met de baard gewijzigd. Het oor is hetzelfde gebleven. De haarlok, welke boven het hoogste punt van het oor iets er achter ligt is in zijn onderste deel wat gewijzigd in de definitieve staat. In elk geval de lok die daaronder tegen de achterzijde van het oor op de kraag rust is veranderd, waardoor

de ruimte daar meer aangevuld is en het oor minder van het hoofd lijkt af te staan, welke afstaande stand op schilderijen⁶ ook wel voorkomt. De achterste lok die op de kraag rust en alles er boven is hetzelfde. De verticale achterrand van de plooi kraag vormt met de achterste haargroei in de definitieve staat een meer verticale minder bewogen lijn, die met de verticale lijn aan de voorkant bij kin en plooi kraag het geheel statiger en ook iets vlakker maakt. Het blijft de vraag of de variant het gelaat juister weergeeft, of dat met het oog op de zeker ook representatieve functie van de medaille, het uiterlijk daarvan enigszins in de aangegeven richting is aangepast. Bij de groten der aarde moet men op alle soorten afbeeldingen van hun uiterlijk met een dergelijke neiging rekening houden; dat is van alle tijden. Ook is daarmee in elk geval in de definitieve staat meer harmonie bereikt met het portret van Charlotte de Bourbon op de keerzijde, dat volkomen ongewijzigd bleef.

In het kort kan men dus zeggen, dat de hoofdverandering zich voltrok in de driehoek waarvan de hoekpunten zijn: de achterpunt van de kraag, de neuswortel en de voorpunt van de kraag. Ter hoogte van de achterste punt van die driehoek is ook de noodzakelijke⁷ wijziging in het omschrift aangebracht, de rest betreft kleinigheden.

Wanneer zoveel precies hetzelfde is gebleven: de parelrand, het overgrote deel van het omschrift met de signatuur en de relatie van die letters tot de parelrand, bijna het gehele kuras en een groot deel van het portret, lijkt het me onmogelijk dat deze toch nog wel aanmerkelijke wijziging is voltrokken aan de modelpenning, maar deze moet hebben plaats gehad aan het wasmodel. Er is dus een oorspronkelijk wasmodel geweest, waarvan de oorspronkelijke penning, de zogenaamde variant afkomstig is. Aan datzelfde wasmodel zijn wijzigingen aangebracht (waarvan er een: de verplaatsing van de bovenste uitwaaiing van de sjerp uit de knoop naar de schouder naar een wat hoger punt de oude toestand verraadt), maar voor het overgrote deel is het gelijk gebleven. Van dat gewijzigde wasmodel zijn de gebruikelijke portretpenningen (van 1577) afkomstig, die dus penningen van de tweede staat zijn, de zogenaamde varianten vormen de eerste staat.

Een schilder wanneer hij om een of andere reden niet tevreden is met de uitdrukking van een portret, zal evenals deze medailleur in de regel niet het gehele portret overmaken. Door de gevoigde methode is economischer gewerkt.

¹ *De Geuzenpenning* 11 (1961), p. 2.

² *De Geuzenpenning* 3 (1953), p. 27; *JMP* 40 (1953), p. 51-2.

³ *RBN* 77 (1925), p. 203-5.

⁴ Waar mijn exemplaar van Loon I, 240,1 mij in twijfel liet was mej. G. van der Meer zo vriendelijk de opgegeven wijzigingen in de twee staten te toetsen aan het prachtige gouden stuk van het Kon. Penningkabinet; door dat werk en haar opmerkingen heeft zij mij zeer verplicht.

⁵ *De Geuzenpenning* 3 (1953), p. 28; *JMP* 40 (1953), p. 51-2.

⁶ *JMP* 40 (1953), p. 53.

⁷ *De Geuzenpenning* 3 (1953), p. 28.

SUMMARY

First and second State of Coenraad Bloc's Portrait Medal of William of Orange. In a previous publication the author pointed out that there exist two different versions of the obv. of the medallic portrait of Prince William the Silent made in 1577 by Coenraad Bloc. Close examination shows that these two versions were made from the same wax model. A few specimens were cast from the original model after which it was altered, mainly as regards the legend, the collar and the chin, and then used again. The author here introduces the term „first and second state” known from the art of engraving.

1

2

Coenraad Bloc, Willem van Oranje, 1e en 2e staat
(met detailvergroting)